

ONA TILI VA O'QISH SAVODXONLIGI DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning o'rni va ahamiyati haqida fikr yuritiladi. O'qish savodxonligi doirasida o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish, buning uchun boshlang'ich sinfda nimlarga e'tibor qaratish haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, maqolada 2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsligidagi "Chumolining jasorati" hikoyasining metodik tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: ona tili va o'qish savodxonligi darslari, milliy o'quv dasturi, didaktik tahlil, ta'lim-tarbiya, vatanparvarlik

Annotation: This article discusses the role and importance of students in mother tongue and reading literacy classes in elementary school. In the framework of reading literacy, the formation of correct, fast, conscious, expressive reading skills in the student is considered, for this, focusing on the subject in the primary grade. Also, the article discusses the 2nd grade mother tongue and o The methodical idea of the story "Courage of the Ant" in the winter literacy textbook is also mentioned.

Key words: mother tongue and reading literacy classes, national curriculum, didactic analysis, education, patriotism

Аннотация: В данной статье рассматривается роль и значение занятий по родному языку и грамотности учащихся в начальной школе. В рамках читательской грамотности рассматривается формирование у учащегося навыков правильного, быстрого, осознанного, выразительного чтения, для этого уделяется внимание предметам в начальных классах. Также в статье рассматривается родной язык 2 класса и Упоминается и методическая идея рассказа «Мужество муравья» в зимнем учебнике грамоты.

Ключевые слова: уроки родного языка и чтения, национальная учебная программа, дидактический анализ, воспитание, патриотизм.

Kirish. Inson tafakkur vositasida tabiat va jamiyatdagi narsa-hodisalarning o'xshash va farqli tomonlarini ajratadi, ularni taqqoslaydi, tahlil va sintez qiladi. Bular til vositasida reallashadi, kishilar uchun tushunarli bo'ladi. Fikrlash jarayonida abstraksiyalash va umumlashtirishning roli katta. Abstraksiyalash va umumlashtirish bilan uzviy bog'liq bo'lgan nutq insonning haqiqatni eng yuksak darajada in'ikos etishini ta'minlaydi. Abstraksiyalash va umumlashtirish bilan uzviy bog'liq bo'lgan ikkinchi signallar tizimi moddiy borliqni in'ikos etishning eng yuksak darajasi bo'lishi bilan birga, insonning nerv faoliyatini, uning butun hatti-harakatini boshqarishning ham eng yuksak regulyatoridir.

Ta'limda ona tili ikki xil funksiya bajaradi: barcha o'quv predmetlariga oid bilimlarni bolalarga o'rgatish vositasi; o'quv predmeti. O'quv predmeti sifatida tilning fonetika, leksika, va grammatikasidan nazariy bilimlar, nazariy bilimlar asosida esa nutq ko'nikmalari shakllantiriladi. Ona tilidan o'zlashtiriladigan o'quv materiallari quyidagi umumiy xususiyatlarga ega.

1. Tildan o'rganiladigan har bir hodisaning ma'nosi va shu ma'noga xos jarangdorlik-fizik tomoni mavjud.

2. Tildan o'rganiladigan har bir hodisa ma'lum tushunchani anglatadi. Bu tushuncha o'z navbatida hajm jihatidan kengroq ikkinchi bir tushuncha matnida qoraladi.

3. O'rganiladigan hodisa til tizimiga kirganligi, bu tizimning ma'lum tomonini ifodalagani uchun u til va nutqqa doir juda ko'p omillar bilan daxldor, ular bilan aloqador bo'ladi.

Bugungi kunda ilm-fan taraqqiyoti tezlik bilan rivojlanib bormoqda. Bu esa o'z navbatida o'qituvchidan hamda o'quvchidan yuqori salohiyat talab qiladi. Shunga munosib ravishda ularga

ta'lim-tarbiya beradigan ustoz-muallimlar ham yosh avlodga tizimli bilim berish va mana shu berilayotgan bilim olish yo'llarini o'rgatish lozim. Shuningdek, o'quvchining ijodiy tafakkuri, uning tanqidiy va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan bugungi ta'lim tizimida boshlang'ich sinfni tugatayotgan har bir o'quvchi shaxsiga zamonaviy talablarni qo'yadi.

MUHOKAMALAR. Jahon ta'lim muassasalarida ona tili va o'qish savodxonligi fanlarini o'qitish metodikasini integrativ yondashuvlar asosida takomillashtirishning kognitiv mexanizmlari ta'lim tizimiga tatbiq etilgan. Yevropa Ittifoqi Hay'atining 2000-yilda qabul qilgan "Umr bo'yi ta'lim olish masalalari bo'yicha Memorandum"da barcha ta'lim oluvchilar uchun teng imkoniyatlarning yaratilishi, umr bo'yi ta'lim olish (lifelong learning) istiqbollari asosida Yevropa Ittifoqining umumiy o'rta ta'lim beruvchi maktablar miqyosida xalqaro almashinuvni (o'quvchilar almashinuvini) tashkil etuvchi "Europa" maxsus dasturlarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda.

Jahon ta'lim va ilmiy tadqiqot muassasalarida maktab ta'limi mazmunini har o'n yillikda takomillashtirish, o'quvchilar tomonidan boshlang'ich ta'lim ma'lumotining samarali o'zlashtirilganini tasdiqlovchi umumiy bitiruv imtihonini topshirish asosida o'rta maktabga o'tishni ta'minlashning me'yoriy asoslarini rivojlantirish, kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning ta'limga bo'lgan qiziqish va ishtiyoqlarini rivojlantirishning nazariy masalalarini kengaytirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda. Shu bilan birga, o'quvchilarning kitobxonlik tajribasi hamda axborotlardan maqsadli foydalanish malakalarini rivojlantirish, boshlang'ich sinf o'quvchilarining matn ustida ishlash orqali nutqini o'stirish, nutq o'stirishda badiiy-ifodali, hissiy-estetik imkoniyatlarni kengaytirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarga alohida e'tibor berilmoqda.

Shaxs nutqini o'stirishda maktabgacha va boshlang'ich ta'lim bosqichlari boshlang'ich davr bo'lishi inobatga olinsa, ularning takomillashtirilishi, "boshlang'ich ta'lim mazmunini to'liq integrallashtirish, mazkur mazmunda ta'lim-tarbiya elementlari uyg'unligini ta'minlash"ning naqadar dolzarb ahamiyatga egaligini ko'rsatadi.

"Nutq", "nutq o'stirish", "matn ustida ishlash", "matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish", "boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish" kabilar tadqiqot muammosining muhim tayanch tushunchalaridir. Ularning mohiyatini yetarlicha anglash tadqiqotni olib borishda muammoning to'g'ri, oqilona yechimini topishga imkon beradi.

Nazariy tahlil "nutq" tushunchasiga mavjud tilshunoslik, pedagogik, psixologik hamda metodik adabiyotlarda turlicha izohlar berilganligini ko'rsatdi. Xususan, "Pedagogik ensiklopedik lug'at"da nutq "insonlarning til vositasida amalga oshiriladigan muloqot (kommunikatsiya) shakli bo'lib, u fikrni ifodalash vositasi bo'lishi bilan birga fikrlashning asosiy mexanizmi", "O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi"da nutq deganda uning og'zaki (ovoqli) va yozma ravishda namoyon bo'lishidagi jarayonlar, ya'ni so'zlash jarayoni va uning natijasi (xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar, asarlar)", deya e'tirof etiladi. Psixologlar tomonidan nutq "odam tomonidan ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish va avlodlarga berish yoki o'zaro aloqa o'rnatish yoki o'z harakatlarini rejalashtirish maqsadida tildan foydalanish jarayoni", deb ta'riflangan. Metodik olimlar tomonidan nutq "kishi faoliyatining turi, til vositalari (so'z, so'z birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solish" sifatida ham talqin etilgan. Bir so'z bilan aytganda, nutq ijtimoiy sub'ektlarning til vositasida amalga oshiriladigan faoliyat turidir.

Nutqda quyidagi xususiyatlar namoyon bo'ladi:

1) fikrni bayon etish ehtiyojini amalga oshirishga qaratiladi, tugallangan mavzuni ifodalaydi, logik va grammatik qoidalar asosida tuziladi, mustaqil, tugallangan, o'zaro bog'langan ma'noli qismlarga bo'linadi (u bog'lanishli nutq deb ataladi);

2) og'zaki va yozma shaklda ifodalanadi;

3) og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish yagona jarayonda kechadi;

4) shunga qaramay, og'zaki va yozma nutq orasida jiddiy tafovutlar mavjud (ular haqida ishning keyingi bobida batafsil so'z yuritiladi);

5) nutq muloqot chog'ida ishtirok etuvchilarning soniga ko'ra dialogik va monologik kabi turlarga bo'linadi;

6) dialog og'zaki nutqning keng tarqalgan turlaridan, nutqiy muloqotning tabiiy shakllaridan biri bo'lib, ikki yoki bir necha shaxs o'rtasida kechadi;

7) og'zaki nutq, tabiatiga ko'ra, ko'proq suhbat shaklida yuzaga keladi;

8) nutqning juda muhim shakllaridan biri sanaladigan monolog dialogga nisbatan mazmunni ifodalash uchun til vositalarini tanlash, nutqning qurilishiga ko'ra bir qadar an'anaviylikka ega.

Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlash jarayonida asosiy e'tibor uning mazmuniga qaratilsa-da, tuzilishini ham nazardan qochirmaslik kerak. Jumladan, voqea kechayotgan sharoit, peyzaj, asar qahramonlarining kechmishlari, ruhiyati tasvirida o'tgan, hozirgi yoki kelasi zamon shakllaridan foydalanilishini anglagan o'quvchi matn mazmunini og'zaki hikoyalashda adashmaydi. O'quvchilar diqqatini matndagi bir mazmundagi hodisalar tasvirida (peyzaj, adabiy qahramonning ruhiy holati, portreti) fe'l-kesimlar, odatda, bitta zamon shaklida bo'lishiga qaratish ularning nafaqat o'qish va yozuv, balki matn mazmunini idrok etish va fikrlash bilan bog'liq ko'nikmalarini shakllantirishga ham yordam beradi.

Matnlarda jumalalararo aloqa alohida e'tiborga molik. Odatda, matnning aynan bir shaxs yoki bitta voqea-hodisa haqida gap boradigan qismi o'zaro aloqada bo'lib, xatboshidan boshlanadi. Darslarda o'quvchilarga matn qismlarini o'qish yoki ko'chirib yozishni topshirish ularning diqqatini ma'lum bir maqsad atrofida birlashtirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarda nutqiy qobiliyatlarni rivojlantirishda ona tili fanining o'rni va ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Umumiy o'rta ta'lim ona tili fani o'quvchi shaxsida fikrlashga, o'zgarlar fikrini anglashga, o'z fikrini og'zaki hamda yozma shaklda nutq sharoitiga mos ravishda to'g'ri va ravon bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantirishni ko'zda tutadi.

Bugungi kunda boshlang'ich sinf darsliklari o'quvchining ijodkorligiga, uning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, o'quvchida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga doir ko'pgina mashqlarni uchratish mumkin. Bundan tashqari, boshlang'ich sinflarda kitoblar bilan birgalikda mashq daftarlarini ham berilishi ularning mavzuni mustahkamlashi uchun yanada samarali usullardan biri desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. Zamonaviy darsliklarda berilgan matnlar o'quvchining tinglab tushunish, o'qib tushunish, fonetik jihatdan unli va undosh harflar talaffuzi, ularni og'zaki va yozma nutqda to'g'ri qo'llay olish malakasiga doir ko'pgina matnlarni uchratish mumkin.

O'qish savodxonligi doirasida o'quvchida to'g'ri, tez, ongli, ifodali o'qish malakalarini shakllantirish, ularni oddiy kitob o'quvchidan chuqur mulohaza yurituvchi, ijodkor, kitobxon darajasiga ko'tarish; o'qish orqali tevarak-atrof, borliq haqidagi bilimlarini kengaytirish, ularning dunyoqarashini boyitish, tafakkurida elementar adabiy tushunchalarni shakllantirish; har qanday uslubdagi matnni o'qish va uni anglash, tanqidiy va kreativ fikrlash ko'nikmasini oshirish nazarda tutiladi.

O'quvchining nutqini o'stirish uchun albatta badiiy asarlarning o'rni beqiyos hisoblanadi. Boshlang'ich sinfda hikoya, kichik matn o'qishga qiziqqan bola, albatta, yuqori sinfda kattaroq asar o'qishni boshlaydi va bu ko'nikmaga aylanib boradi. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarida ham bir qancha hikoyalarni uchratishimiz mumkin. Biz o'zimizga savol beraylik, matn o'qish, hikoya o'qish bolaga nima beradi? Biz uni o'quvchiga qanday usullar bilan yetkazsak, samarali natijaga erishamiz.

2-sinf ona tili va o'qish savodxonligi 1-qism darsligidagi 2-bo'lim "Vatanparvarlik nima?" deb nomlangan bo'lib, bu bo'lim orqali o'quvchida bevosita Vatan nima?, Vatanparvarlik nima? kabi savollarga javob berish, o'quvchilarning vatanparvarlik bilan bog'liq tasavvurlarini kengaytirish tarbiyaviy maqsad qilib olingan. Shu bo'limning 6-betida "Chumolining jasorati" deb nomlangan hikoya berilgan bo'lib, bu hikoya orqali o'quvchida hayvonlarning jasorati ba'zan insonning jasoratidan ham yuqori o'rinda turushi tasvirlangan. Dastlab matn o'qituvchi tomonidan o'qib beriladi, keyin o'quvchilar matnni ichdan o'qishadi. Mazmun o'qituvchining o'qib berishidan so'ng tushunarli bo'ladi, ichdan o'qish ham tezroq amalga oshadi. Matn o'qib bo'lingach, quyidagi savollar ustida ishlanadi:

1. Sizning fikringizcha "O'tloq ahli" nima uchun birlashdi?

Asosiy e'tibor chumolining o'tloq ahliga qattiq ta'sir etgan gaplariga qaratiladi: "To'g'ri aytasiz, bir zarra suv yong'inni o'chirmaydi. Lekin men urinib ko'rmoqchiman. Chunki bu o'tloq – mening vatanim. Uni asrash uchun menda zarradek imkoniyat bo'lsa, shu imkoniyatdan foydalanaman".

2. Ayting-chi, ushbu hikoyadagi chumoliga o'xshash insonlar sizning yon-atrofingizda ham uchraydimi? Ular o'z yurtlarini qanday asrashadi? Ularning o'rnida siz bo'lganingizda qanday yo'l tutgan bo'lar edingiz?

O'quvchilar ushbu savolga javob berish jarayonida o'z harakati bilan o'z yurtini asray oladigan odamlar haqida gapirishlari, Vatan yo'lida jonini qurbon qilgan insonlar haqida fikr bildirishi mumkin. O'tmishdagi ajdodlarimizning o'z Vatanini asrashi uchun qanday yo'l tutganligi, jonini fido qilish darajasida qahramonligi xususida haqida fikr yuritadilar.

3. Sizningcha fidoyilik nima? Hikoyadagi qaysi qahramonlar fidoyilik qilishdi?

O'quvchilar fidoyilik nimalarda ko'rinishi, hikoyadagi jonzotlarning qanday qilib o'tloqni asrashga harakat qilganliklariga e'tibor berishadi.

4. Siz ham yon atrofdagi o'rtoqlaringiz mushkul holatda tushib qolganlarida fidoyilik qilganmisiz? Ular haqida so'zlab bering?

O'quvchilar o'rtoqlari mushkul ahvolga tushib qolganlarida albatta ularga yordam qo'lini cho'zishlarini, inson doimo o'rtoqlariga yordam qo'lini cho'zishlari kerakligi haqida ta'kidlab o'tadilar.

5. O'qituvchi o'quvchilarga hikoyaga mos keladigan maqollarni so'raydi? "Bir yoqadan bosh chiqarib".

So'ngra o'quvchilar matnga mos keladigan maqollardan namunalar keltiradi.

Mashaqqatsiz rohat bo'lmas.

Kuch birlikda.

Suvni bersang elga, yosharasan ming yilga.

Sizningcha, muallif ushbu matnni yaratishdan maqsad nima?

O'quvchilar turli xil javob beradilar. O'qituvchi berilgan javoblardan mosini tanlab, o'zi ham munosib javobni topib javob beradi. Shundan so'ng o'qituvchi o'quvchilarga matnni yana qanday sarlavha bilan o'zgartirish mumkin degan savolni beradi?

O'quvchilar: "Kuch-birlikda", "Mashaqqatsiz rohat bo'lmas" yana bir qancha sarlavhalarni tanlaydilar. O'quvchilar tomonidan chiroyli tanlangan sarlavha, o'qituvchi tomonidan xattaxtada yozib boriladi.

Matn tarkibida berilgan jonzotlarning nomlarini alohida ajratib yozing? Birinchi bo'lib chumoliga kim yordam beradi? Biz hayvonlarni asrashimiz uchun ularga qanday yordam bera olamiz?

Asalari-chelakchasida, kaklik-tumshug'ida, qo'y-qo'zilar og'zida suv keltirib, chumoliga yordam qo'lini cho'zishadi. Matnning barcha jihatlarini o'rganilgandan so'ng xulosa qismiga kelinadi. O'quvchilarga xulosa qismi berilgan gapni aniqlash va uni ko'chirib yozish topshirig'i beriladi. O'quvchilar quyidagi gaplarni yozadi: *xullas, barcha jonzotlar bir yoqadan bosh chiqarib olovga suv sepishganida xuddi osmondan yomg'ir yog'gandek bo'libdi. Shu tariqa yong'in o'chirilibdi.*

Matnning xulosasini aniqlash eng muhim ko'nikmalardan biridir. Mazkur topshiriq ushbu ko'nikmani rivojlantirishga xizmat qiladi. 3-va 4-darslar davomida "Chumolining jasorati" matni ustida tizimli ish olib boriladi. Bunda matnni ifodali o'qish, o'qish savodxonligi, so'z ma'nolari bilan ishlash, ibora va maqollar ustida ishlash hamda yozma savodxonlik ko'nikmalari o'qituvchining diqqat-e'tiborida bo'lishi lozim.

Shundan so'ng o'qituvchi matnni lingvistik jihatdan tahlil qilishga o'tadi. Matnda ayrim so'zlar ajratib ko'rsatilgan bo'lib, (**jazirama, qovjurab, tumtaraqay, zarrasi**) o'quvchilar mos keluvchi izohni topib o'qishlari kerak. Har bir bola ushbu topshiriq ustida mustaqil izlanishi lozim. Bu topshiriq matnda uchragan, o'quvchi uchun ma'nosi tushunarsiz bo'lgan so'zlarni o'zlashtirishga xizmat qiladi. Shuningdek matnda ajratib ko'rsatilgan so'zlarda qaysi so'zda qo'sh

undosh mavjud? Bu topshiriq matnda uchragan, o'quvchi uchun ma'nosi tushunarsiz bo'lgan so'zlarni o'zlashtirishga xizmat qiladi.

O'qituvchi o'quvchilarga matnni didaktik jihatdan tahlil qilib beradi.

Biz tadqiqot davomida matnni lingvostatistik tahlil qilishga ham harakat qildik. Bunda matnda berilgan harf, bosh harflar, qo'sh undoshlar, ajratib ko'rsatilgan so'zlarga e'tibor berildi. Buni quyidagi jadvalda ko'rish mumkin.

Unli harflar	262 ta
Undosh harflar	406
Bosh harf bilan yozilgan so'zlar	23 ta
Qo'sh undoshlar	5 ta
Ajratib ko'rsatilgan so'zlar	4 ta

«Ona tili va o'qish savodxonligi» darsligida berilgan matnlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida nutq ko'nikmalarini shakllantirishda vosita hisoblanadi. Boshlang'ich sinflarda o'qish darslarining asosiy maqsadi o'quvchilarni matn mazmunini to'g'ri tushunish, ongli va ifodali o'qiy olish, matnda berilgan axborotni idrok qilish, matnda ifodalangan voqelikka nisbatan munosabat bildirishga tayyorlashdir. Shunga ko'ra, boshlang'ich sinf o'qituvchisi metodik tayyorgarlikni darsning maqsadi, o'rganilayotgan materialning mazmuni, o'quvchilarning mavjud bilim, ko'nikma, malakalari darajasiga ko'ra amalga oshiradi. O'quvchilarni asar matnini o'qishga tayyorlashda, birinchi navbatda, ularni matn mavzusi, tili, g'oyaviy mazmuni va badiiy-estetik qiymati bilan tanishtirish, matn mazmunidan tegishli xulosa chiqarishga e'tibor qaratiladi. O'qish faoliyati ham nutqning alohida ko'rinishi hisoblanadi.

O'quvchining o'z fikrini qanchalik mazmunli, aniq va to'g'ri ifodalay olishi uning o'quv-bilish faolligi darajasini, ko'nikma va malakalarini aniqlashga imkon beradi. O'qish darslarida matnni idrok qilish va mazmun-mohiyatini o'zlashtirish yuzasidan qo'yilgan savol va topshiriqlar o'quvchilarni o'ylashga majbur qilishi, javob berishda muallif qo'llagan iboralardan, badiiy tasvir vositalaridan foydalanishga qaratilishi, nutqda ko'proq o'zi uchun yangi so'z va iboralarni ishlatishga undashi lozim.

XULOSA. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchining kreativligini shakllantirish juda muhim hisoblanadi. O'quvchining matnning ma'lum qismini o'qib, keyinchalik sodir bo'lishi mumkin bo'lgan voqealar hamda ularning natijalarini taxmin qila bilish ko'nikmasi, muhim matnni mantiqan davom ettira olish ko'nikmalarini shakllantirish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ona tili va o'qish savodxonligi 2-sinfi uchun darslik –Toshkent, 2021-y, 7-8-bet.
2. Umumiy o'rta ta'limning milliy o'quv dasturi (ona tili). –Toshkent, 2021. -143- bet.
3. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi. -Toshkent 2017-y.